

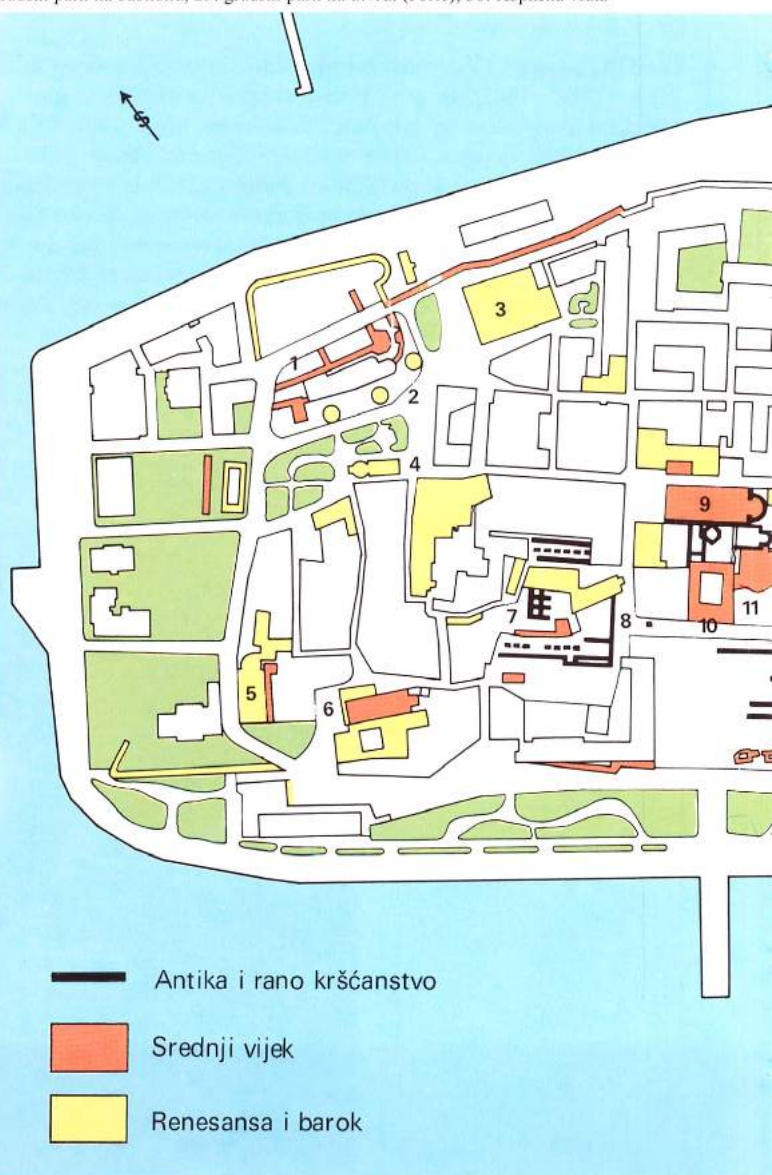
CRKVA SV. DONATA

CRKVA SV. KRŠEVANA

ZADAR, grad i luka na sr. Jadranu. Pov. jezgra je smještena na poluotoku koji zatvara duboku luku; posjeduje vrlo bogatu kulturnu i umj. baštinu. Najstariji tragovi ljudske djelatnosti (neolitik) pronađeni su izvan pov. jezgre, a nalazi s područja grada sežu u ← IX. st. (željezno doba — liburnska kultura). Pronađena su dva groba iz ← VIII. st., srebrne pločaste fibule (← II. st.) i veliki broj ulomaka karakteristične lokalne keramike. Mnogobrojni nalazi grčke keramike od najstarijih vremena do helenizma svjedoče o jakim trgovačkim vezama Zadra s *J* Italijom i Grčkom. Uspostavom rim. vlasti na *I* Jadranu Zadar (*Iadera*) postaje važno gospodarsko središte koje se urbanizira po rim. načelima (očuvan natpis cara Augusta koji je kao pokrovitelj kolonije podignuo zidove i kule). Tada određena površina grada nije se mijenjala do druge pol. XIX. st. Gradske se ulice sijeku pod pravim kutom, na *SZ* strani sagrađen je prostrani trg — forum (95×45 m), okružen trijemom s mramornim stupovima i s dva monumentalna stupa pred kapitolijem s njegove *SZ* strane. Na *SI* i *JI* strani nalazile su se taberne, a na *JZ* bazilika. Na kapitoliju, također okruženu trijemom, nalazio se hram s kaneliranim korintskim stupovima na pročelju. Očuvalo se mnogo ulomaka arhit. dekoracije (maskeroni, girlande, kapiteli, arhitravi, vijenci). Na *Lučkim vratima* iz 1573. očuvan je dekorirani luk koji

ZADAR, plan grada s kronološkim prikazom gradnje: 1. ostaci Kaštela, 2. cisterna Tri bunara, 3. Veliki arsenal, 4. crkva Gospa od Kaštela, 5. crkva Sv. Nikole, 6. crkva i samostan Sv. Frane, 7. ostaci kapitolija i ant. hrama, 8. crkva Sv. Ilije, 9. katedrala, 10. nadbiskupska palača, 11. Sv. Donat i forum, 12. taberne, 13. ostaci ant. bazilike, 14. crkva Sv. Marije i samostan benediktinki, 15. ostaci crkve Sv. Tome, 16. crkva Sv. Krševana, 17. crkva Sv. Petra Staroga, 18. crkva Sv. Lovre, 19. Gradska straža, 20. Loža, 21. crkva Sv. Šimuna, 22. Kneževa palača, 23. Providurova palača, 24. ostaci ant. vrata, 25. ostaci crkve Stomorice, 26. Licej Sv. Dimitrija (danas Filozofski fakultet), 27. Citadela, 28. gradski park na bastionu, 29. gradski park na utvrđi (Forte), 30. Kopnena vrata

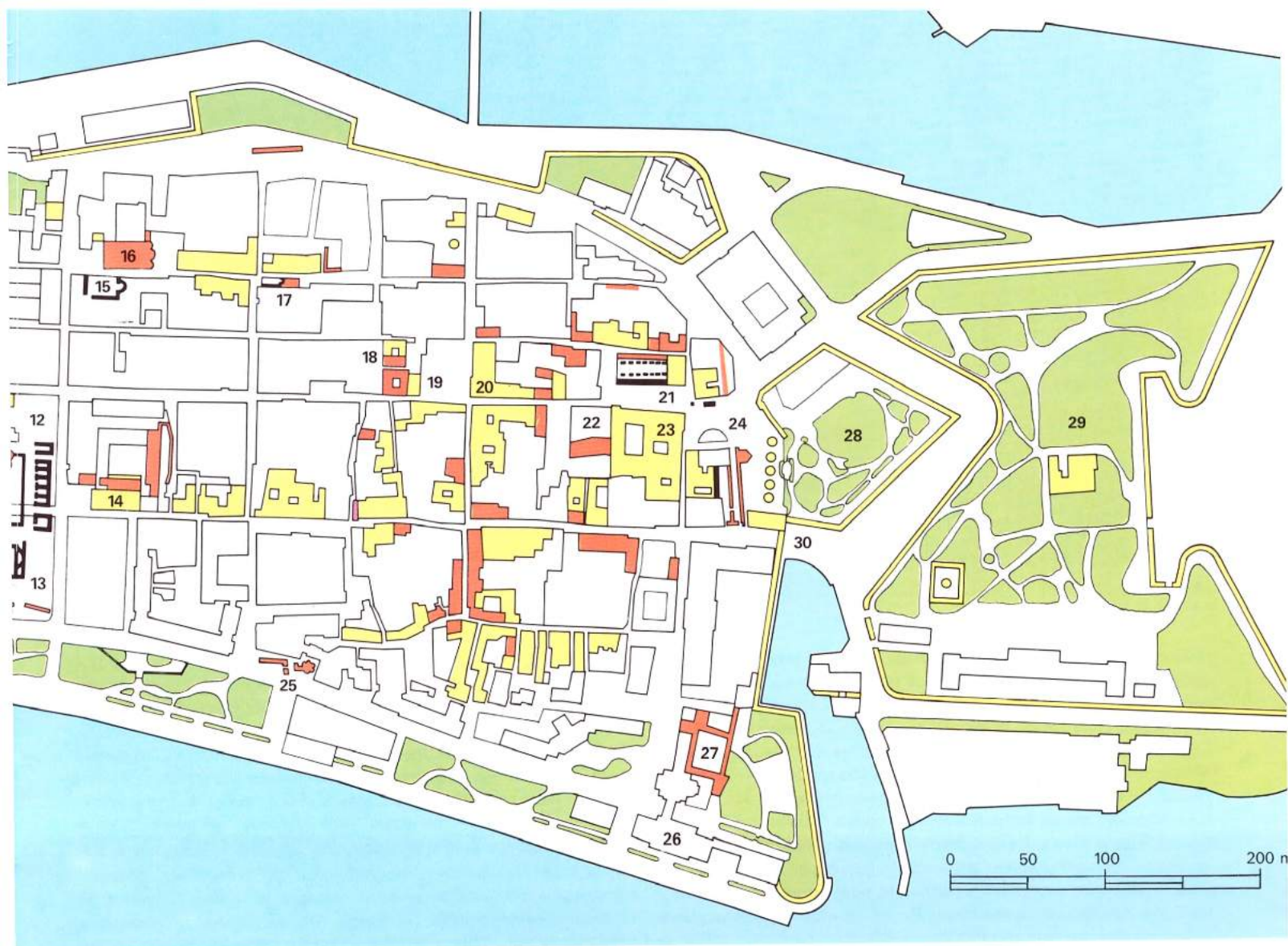

je pripadao emporiju (trgovačkom centru), a na *Jl* strani grada pronađeni su ostaci gradskoga zida i monumentalnih vrata u obliku trijumfalnoga luka s tri otvora. Na području grada pronađen je veći broj mozaičkih podova (crno-bijeli ukrasi), ulomaka fresaka, a u nekropolama izvan grada bogati prilozi predmeta umjetničkoga obrta (keramika, staklo, bronca, kost).

Centar kršć. kulta oblikovao se u kasnoj antici (IV – V. st.) *SI* od ruba foruma. Velika biskupska bazilika prislonila se na začelni zid taberni, a biskupska palača (episkopij) sagrađena je na dijelu foruma. Od bazilike su se očuvali temelji apside i veći dio katekumeneja s mozaičkim podom (prikaz jelenâ koji piju iz česme). Do II. svj. r. bio se očuvao šesterokutni baptisterij bogato arhit. raščlanjen (nedavno obnovljen). Crkva *Sv. Tome*, porušena 1822, bila je starokršć. trobrodna bazilika; istražena je i konzervirana 1970. s tri bifore na jugoist. zidu i dijelovima apside i pročelja. Crkva *Sv. Stjepana* koja je 1632. produžena, pregrađena i posvećena *Sv. Šimunu*, također je starokršć. bazilika. Od nje su se očuvali unutrašnji stupovi i lukovi, a na jugozap. bočnom zidu bifore; ustanovljeni su i temelji apside. Prednji prostor crkve *Sv. Petra Starog* (obično nazivan *Sv. Andrija*) jednobrodna je starokršć. građevina. Očuvani su jugozap. zid i apsida u punoj visini.

U Zadru je očuvano više vrijednih predromaničkih i ranoromaničkih građevina i skulptura (IX – XI. st.), koje se smatraju najrepresntativnijim umjetninama te vrste na našoj obali. Monumentalna crkva *Sv. Trojstva* (od XV. st. nazvana *Sv. Donat*) sastavni je dio episkopalnoga sklopa. Sagrađena je poč. IX. st. između katedralne bazilike i biskupske palače na površini ant. foruma, koji je tada bio već odavno zasut. U temelje su uzidani mnogobrojni ulomci ant. arhitekture. Crkva je kružne osnove s tri radijalno sagrađene potkovaste apside na ist. strani te s nartekсом

nepravilne osnove na zap. strani. Valjkasti je prostor podijeljen okomito u središnji i prstenasti vanjski dio; vanjski je dio podijeljen vodoravno u prizemlje i kat otvoren lukovima prema središnjem dijelu. Zamišljena kao slobodnostojeća građevina, izgleda da je već tijekom gradnje preinačavana; na valjkasto tijelo zgrade prigradeno je sa sjeveroist. strane svinuto stubište što vodi na kat, a s jugozap. strane četvrtasta zgrada koja je komunicirala s gornjim katom preko velikih bifora. Ta je prigradnja nakon XVI. st. bila odvojena od crkve a njezini ostaci uništeni 1930. Crkva *Sv. Vida*, porušena 1877, bila je križna građevina s kupolom kao i crkva *Sv. Križa* u Ninu. Crkva *Stomorice* (*Sv. Marija »de Pusterla«*) inačica je šesterolisnih predromaničkih crkava: ulazni krak, na kojemu se dizao zvonik, četverokutna je oblika. Crkva *Sv. Petra Staroga* zanimljiva je pregradnja prostora u produžetku prvotne starokršć. zgrade. Četvrtasti je prostor podijeljen dvama stupovima (ant. spoliji) i jednim pilastrom u dva broda i presvođen križnim svodovima. Dvije četvrtaste apside imaju polukupole s trompama. Premda malena, crkva *Sv. Lovre* iz XI. st. bogato je arhit. raščlanjena: središnji je prostor imao kupolu (sada porušena) i dva svoda. Svodove i kupolu u uskim bočnim brodovima podržavaju polukupole na trompama. Sa sjeverozap. strane prigradeno je predvorje, nad kojim se dizao zvonik. Crkva *Sv. Nediljice* iz istoga doba (porušena 1890) imala je bazilikalni oblik, križne svodove i apside u zidnoj masi. Na gradskoj periferiji (*Puntamika*) jedna ant. cisterna pregrađena je u predromaničku dvokatnu crkvu (danas u ruševinama). — U Zadru je iz toga doba očuvan velik broj ulomaka kamenoga crkv. namještaja, ukrašena karakterističnim pleternim ornamentom. Osobito su važni primjerci iz kasnijega razdoblja (XI. st.) s figuralnim kompozicijama biblijskoga sadržaja. Dva pluteja iz crkve *Sv. Nediljice*, proizašli iz iste radionice kao i ciborij iz katedrale s imenom

KATEDRALA SV. STOŠIJE

prokonzula Grgura (oko 1030), prikazuju redosljed prizora iz Kristova djetinjstva, a stilski su srodni reljefima u splitskoj krstionici i ulomcima iz crkve Sv. Petra u Solinu. Pluteji iz crkve Sv. Lovre istoga sadržaja stilski se povezuju s tranzenom iz Biskupije, a sličnih je značajki i portal Sv. Lovre. Najstariji građevni spomenik romaničkoga stila bila je bazilika Sv. Marije reda benediktinki, jednostavna oblika s tri apside, posvećena 1091. Pokraj nje su sagrađeni zvonik i zborna dvorana (kapitul) 1105–11, o čemu svjedoče natpisi kralja Kolomana i opatice Vekeneg. Na prvome katu zvonika je svod s dva dijagonalno postavljena prekrivena pojasa koji se upiru o stupove u uglovima prostorije, što je jedna od najstarijih pojava u eur. arhitekturi uopće. Crkva Sv. Krševana, posvećena 1175, pripadala je muškome benediktinskom samostanu. Romanički ukras zidnih ploha dosta je jednostavan; glavna apside ima izvana dekorativnu galeriju s raščlanje-

nim lukovima i stupićima. Najreprezentativniji romanički spomenik jest katedrala posvećena Sv. Anastaziji (Stošiji). Starokršć. bazilika pregrađena je u romaničkom slogu tijekom XII. st., a produžena tijekom XIII. st. (radovi završeni 1324). Na pročelju su slijepi lukovi u nizovima, a u sredini velika jednostavno ukrašena ruža (restaurirana poč. XX. st.). Tri portala imaju lunete obrubljene snopovima lukova i stupića, a nadvratnici i dovratnici ukrašeni su reljefima ant. nadahnuća. Na sjeveroist. bočnom zidu je dekorativna galerija. Unutrašnjost ima starokršć. proporcije, što je posljedica starijega građevnoga sloja. Pod apsidom je konstruirana trobrodna kripa koja nosi povišeni prezbiterij. Crkveni brodovi su odijeljeni stupovima i pilonima poredanima naizmjenice, a nad sporednim se brodovima nalazi galerija (matronej). Od drugih crkava građenih u romaničkom stilu očuvali su se dio zvonika crkve Sv. Nikole i ostaci

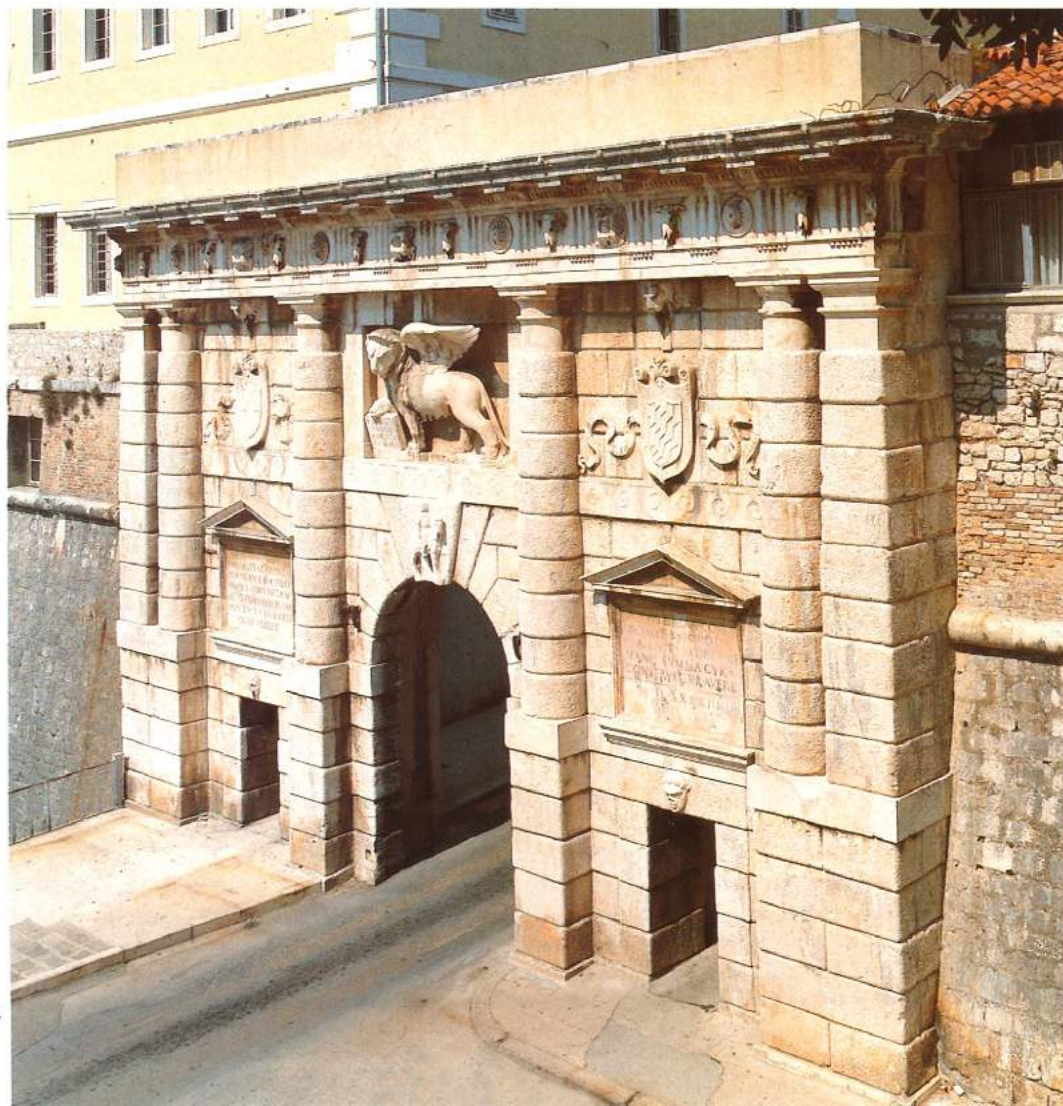
stupova crkve Sv. Tome s kubičnim kapitelima. Na cijelom su gradskom području očuvani ostaci romaničke stambene arhitekture. Budući da je fortifikacijski pojas (zidovi i kule) definiran krajem XIII. st., smatra se da je Z. dobio svoj specifičan urbani lik u doba romanike. Na *SI* je strani očuvana u punoj visini kula peterokutne osnove. Od romaničke kamene skulpture ističe se dekoracija pročelja i namještaja katedrale te reljefi iz crkve Sv. Tome i Sv. Šimuna. Freske se nalaze u zvoniku Sv. Marije (»Krist u slavi«, »Marija na grobu« i dr., iz XII. st.), u crkvama Sv. Petra Starog (XII–XIII. st.), Sv. Krševana (kraj XII. st. i poč. XIII. st.), u katedrali (XIII. st.). Minijature su očuvane u »Cikinu časoslovu« i »Vekeneginu evangelijaru« iz druge pol. XI. st. (danas u Oxfordu) te u franjevačkim koralima vjerojatno iz druge pol. XIII. st. Slikana se raspela nalaze u franjevačkoj zbirci (XII. st.), u crkvi Sv. Mihovila (XIII. st.) i samostanu Sv. Marije (XIII. st. — stradalo u II. svj. r.), a slike Bl. Dj. Marije u katedrali i u crkvi Sv. Šimuna (XIII. st.). Slika Majke Božje na prijestolju s likom Sv. Petra na poledini te triptih iz Ugljana primjerci su mletačko-jadranskoga slikarstva s poč. XIV. st. Primjerci zlatarskoga obrta su relikvijari glave Sv. Aroncija i Sv. Jakova u obliku škrinjica (potkraj XI. st.), ukrašeni reljefnim likovima svetaca, relikvijar ruke Sv. Izidora bogato ukrašen filigranom (XII. st.), relikvijar škrinjica Sv. Grgura s reljefima (XIII. st.), pacifikal Sv. Grgura i uokvirena minijatura raspeća jednakih dimenzija i okvira (kraj XIII. st. ili poč. XIV. st.). Pastoral ukrašen emajlom iz crkve Sv. Krševana, rad iz Limogesa iz XII. st. (propao u II. svj. r.).

Gotički se stil u Zadru pojavio relativno rano. God. 1280. posvećene su dvije redovničke crkve, franjevačka i dominikanska, s gotičkim prozorima i svetištem presvođenim križnorebrastim gotičkim svodom. U god. 1324. datira se gotički reljef na gl. portalu katedrale, a u 1332. ciborij. God. 1340. pregrađen je dio pročelja crkve Sv. Tome. God. 1389. sagrađeno je svetište crkve Sv. Mihovila po nacrtu graditelja Andrije Desina, a iz istoga je doba i portal, rad Pavla iz Sulmone. Poslije 1398. arhitekt svećenik Luka, sin Ivana Gaje iz Nina, sagrađio je križnorebraste svodove sakristije katedrale. Poč. XV. st. djelovali su u Zadru Nucije iz Ferma, Juraj Markov iz Ljube i P. Pozdančić iz Šibenika, koji su nastavili rad Pavla iz Sulmone na kapeli Sv. Šimuna u crkvi Sv. Marije Velike. Rad je preuzeo Vidul Ivanov 1432,

KRSTIONICA KATEDRALE

koji je na zvoniku iste crkve radio 1425–39, kada je gradnju nastavio njegov sin Nikola (crkva Sv. Marije Velike porušena je 1570). Poznati su graditelji porodice Bilšić, od kojih je Nikola Grgurov rekonstruirao u izvornu

KOPNENA VRATA

PALAČA VOVO

obliku gornje katove zvonika crkve Sv. Marije benediktinki. God. 1438—53. J. Lukačević (Zavaliska) sagradio je gotičke crkve u Zaglavu (1458) i Salima (1465). Također su poznata imena i nekih drugih graditelja i klesara koji su u to vrijeme radili u Zadru. Tijekom XIV. i XV. st. sagrađeno je i pregrađeno dosta stambenih zgrada. Na više kuća očuvali su se gotički prozori, koji pripadaju kasnom razdoblju (zadnja četvrtina XV. st.). Na dva suprotna ugla grada, sjevernom i južnom, sagrađene su dvije utvrde za mlet. posadu, *Kaštel* (1348, ojačan 1414) i *Citadela* (1409). — O slikarima ima dosta arhivskih podataka, a očuvalo se i gotičkih slika. Slikari Nikola de Blondis i B. L. Banić školovali su se u Veneciji. Prvi je radio u Zadru 1376. a drugi 1385—88. U isto se vrijeme spominju slikari Stjepan Martinov Lazanja i Ivan Tomasini iz Padove. Slikar Menegelo Ivanov iz Venecije djelovao je u Zadru 1385—1427; Ivan Petrov iz Milana slikao je drvenu skulpturu u katedrali 1431. a isto je za franjevece radio D. Vušković iz Splita 1452. Jedan od te dvojice vjerojatno je autor poliptiha iz Ugljana u franjevačkoj zbirci. U istoj su zbirci očuvane gotičke minijature iz XIV. i XV. st. (koralni). U Zadru je djelovalo više drvorezbara: krajem XIV. st. spominju se Mlečanin Marko Nikoletov i Nijemac Martin Hermanov, koji su izrađivali poliptihe. Mlečanin Ivan Jakovljević (de Burgo Sancti Sepulcri) izradio je 1394. korska sjedala za franjevačku crkvu (očuvana do danas). God. 1418—51. radio je u Zadru Mlečanin M. Moronzon, koji je za katedralu izradio korska sjedala i oltarnu pregradu s kipovima apostola i raspelom (očuvana sjedala i nekoliko kipova). God. 1433. izradio je za franjevačku crkvu poliptih sa skulpturama Petar de Riboldis iz okolice Milana. Krajem XV. st. radio je u gotičkim oblicima Ivan Korčulanin. O djelovanju zlatara u XIV. i XV. st. svjedoče mnogobrojni arhivski podaci. Osim domaćih zlatara ima doseljenika iz Italije, Njemačke i Francuske; od očuvanih zlatarskih proizvoda ističu se relikvijari u obliku poprsja: Sv. Nikola, Marta, Katarina, Juraj (nedatirani), Marija Magdalena (1332), Sv. Silvestar (djelo Melše i Radoslava 1367), Majka Božja (djelo Cristofora de Rochisa 1403), te Sv. Leonard (vjerojatno rad Emerika Krnjića 1400). Od

mnogobrojnih relikvijara u obliku ruke ističu se dva što ih je poklonila Katarina, žena bos. vojvode Sandalja Hranića. Relikvijar škrinjica Sv. Krševana iz 1326. ukrašena je emajliranim pločicama. Najvrednije je djelo srebrna *škrinja* Sv. Šimuna, što ju je 1380. izradio Franjo iz Milana. U Zadru i okolici očuvalo se dosta gotičkih metalnih križeva i kaleža.

Početak renesanse u Zadru vezan je uz boravak Jurja Matijeve Dalmatinca. On je za franjevačku crkvu 1444—49. izradio ukrašenu pregradu s tri polukružna svoda, a 1449. nadgrobnu ploču nadbiskupa L. Veniera. Nadbiskup M. Vallarossa naručio je 1453. od Donatella nacrt za ukrase svoje palače. Tada se počeo graditi zvonik katedrale, ukrašen jednostavnim polukružnim lukovima. U miješanim gotičkim i renesansnim oblicima sagrađio je P. Brčić novo pročelje crkve Sv. Marije Velike 1472—78. Djelovanje Nikole Firentinca potvrđeno je u Zadru 1485 (pripisuju mu se neki reljefi), a očuvao se i jedan reljef A. Alešija. Iz arhivskih je izvora poznato krajem XV. st. djelovanje P. Meštričevića iz Splita, koji je izradio nadgrobni spomenik nadbiskupu M. Vallarossi u katedrali (uništen 1780). Arhit. dekoracije s miješanim gotičkim i renesansnim elementima očuvane su na više zgrada. U čistim renesansnim oblicima započeo je 1507. graditi pročelje i juž. bočni zid crkve Sv. Marije benediktinki Korčulanin Nikola (Španić ?), a 1529. gradnju su nastavili I. Vitičić i D. Rudičić. Jednake značajke ima i očuvana kapela Sv. Roka uz crkvu Sv. Marije Velike, djelo korčulanskih kamenara, i pročelje crkve Sv. Marcele. Tridesetih god. XVI. st. počinje se po nacrtima M. Sanmichelija grad utvrđivati novim zidinama i bastionima. God. 1543. sagrađena su *Kopnena vrata* s manirističkim elementima, vrlo skladnih proporcija. Manirističke odlike imaju i grbovi i okviri natpisa na zidinama. God. 1567—72. sagrađio je S. Pallavicino veliku utvrdu (*Forte*) na mjestu srednjovj. predgrada koje je tada porušeno, a stanovnici preseljeni u grad. Na glavnome su trgu sagrađene 1562. zgrada za gradsku stražu i loža 1565. Oko 1535. djelovali su klesari Grgur i Jakov Puharić, 1556. I. Trifunić i Ivan Stijić sagrađili su renesansni *franjevački klaustar*, a potkraj XVI. st. T. Bokanić je u gradu izradio dva oltara. Krajem XVI. st. sagrađena je crkva kružne osnove *Gospa od Kaštela*. Renesansno se slikarstvo udomaćilo u Zadru oko 1460. Prema pov. izvorima, u gradu su boravili J. Čulinović 1461. i 1462., C. Crivelli 1465., V. Crivelli 1469—76. Utjecaj njihova slikarstva vidi se na slikama svećenika i slikara P. Jordanića. U Zadru je rođen slikar A. Medulić, a njegov brat Markantun, također slikar, djelovao je u drugoj pol. XVI. st. Među uvezenim renesansnim slikama ističu se poliptih V. Carpaccia iz katedrale (oko 1496) i slika »Gospe od milosti« Lazara Bastianija iz istoga doba. Slikar L. Luzzo iz Feltrea naslikao je »Uznesenje Marijino«. Renesansne minijature pučkih značajki očuvale su se u knjigama pravila bratovština. Odlike mlet. manirizma nakon Tiziana vidljive su na više slika u Zadru. U zbirci trećorečedaca ističu se skupni portret bratovštine i slika Sv. Lucije, nastala pod utjecajem Tintoretta. Na prijelazu XVI/XVII. st. djeluje zadarski slikar J. Ventura. Renesansne značajke ima zlatarski rad Tome Martinova u škrinji Sv. Šimuna (1497). Od istoga je zlatara 1514. bio naručen kip toga sveca, a narudžba je obnovljena 1524. Zlatar M. Boričević sa sinom Lukom iskucao je 1564. u srebru pokrov za poliptih Gospe od Varoša (djelo Majstora tkonsgoga raspela). Očuvao se samo središnji dio u crkvi Sv. Šimuna. Potkraj XVI. st. u gradu djeluje zlatar S. Venzon. U Zadru je pronađena znatna količina ulomaka majoličnih posuda sa slikanim i graviranim ukrasom iz XV. i XVI. st.

Tijekom XVII. i XVIII. st. urbani lik Zadra nije se bitno mijenjao u odnosu na prethodno stoljeće. Sagrađeno je više zgrada za potrebe mlet. uprave i vojne posade: Providurova palača 1607, kuća za blagajnika 1764, lučka skladišta (tzv. Veliki arsenal) 1752, vojarnje, skladišta za topništvo i dr. Crkva Sv. Šimuna pregrađena je 1632, a zvonik joj je podignut 1707, crkva Sv. Tome (tada posvećena Sv. Silvestru) pregrađena je 1768. Pravoslavnoj crkvi Sv. Ilije podignut je zvonik 1754, a temeljito je pregrađena 1773. Crkva Gospe od Kaštela produžena je 1703, a 1705. dograđen joj je zvonik. Iz toga su doba i priv. palače Califfi, Bonaldi, Fozze i dr. Očuvao se više oltara uvezenih iz Venecije: u katedrali (A. Viviani), Sv. Krševanu (G. Garzotti i A. Tagliapietra), Sv. Šimunu. Kipovi Sv. Stošije (A. Corradini) i Sv. Krševana (G. Gropelli) pripadali su oltaru u crkvi Sv. Donata. Vrijedna su tri nadgrobna spomenika s bismama: M. Zorzi (1675), S. Fanfogna (1707) i F. Rossini (1764). Oltarne slike iz toga doba također su uvezenne. Očuvane su tri slike J. Palme ml. te više djela slikara njegova kruga. »Rođenje Marijino« potpisao je Pietro Mera 1634, a od ostalih se slika ističe jedna u crkvi Sv. Krševana, pripisana G. Angeliju. Osrednji slikar G. B. A. Pitteri (XVIII. st.) dugo je djelovao u Zadru i ostavio nekoliko slika u crkvama Sv. Frane i Sv. Šimuna te jednu u kate-

CRKVA SV. ŠIMUNA

drali. Očuvano se i nekoliko baroknih portreta umj. vrijednosti (Narodni muzej). Primjerci drvorezbarstva su ormari u sakristiji Sv. Frane (1724), oltarni kipovi u istoj crkvi, kipovi u katedrali, bratimski znakovi i raspela u raznim crkvama. Barokna štukatura izrađena je u crkvi Sv. Marije 1744. a slični je ukras izradio 1793. C. Somazzi u crkvi Sv. Ivana, porušenoj 1844. Očuvano se i dosta proizvoda zlatarskoga obrta u svim zadarskim crkvama i riznicama. Od baroknoga namještaja očuvano je vrlo malo, dok je, naprotiv, očuvan znatan broj primjeraka crkv. vezanoga ruha, koje je pohranjeno u katedrali, crkvi Sv. Frane i u drugim crkvama.

Najstariji je klasicistički arhit. zahvat pregradnja Kneževe palače po projektu F. Zavorea 1804. Za franc. vlasti kao profesor crtanja djelovao je rim. arhitekt B. Mazzoli, koji je izradio projekt pregradnje samostana Sv. Krševana u strogim klasicističkim oblicima (nije ostvareno). U trećem i četvrtom desetljeću XIX. st. djeluju arhitekti: Paul Hatzinger, A. de Romanò i V. Presani. F. Haelzel izradio je projekt za pregradnju nadbiskupske palače, koji je reduciran i po njemu je palača obnovljena 1832. Zalaganjem generala F. L. Weldena demilitariziran je jedan bastion i na njemu je uređen gradski perivoj (1829). Do sred. XIX. st. u skromnijim klasicističkim oblicima sagrađeno je nekoliko zgrada. God. 1859. pregrađeno je u neogotičkim oblicima jugozap. krilo franjevačkoga samostana, a 1869. crkva Sv. Mihovila. Na gradskome su groblju sagrađene 1866. kapela u neogotičkom slogu te arkade u neorenesansnim oblicima. God. 1863–65. sagrađeno je novo kazalište (projekt E. Trevisanato). Krajem 1868. Z. je proglašen otvorenim gradom, što je označilo novu etapu u urbanom razvoju. Do 1875. porušene su gradske zidine na JZ strani grada i jedan bastion u luci. Sve do poč. XX. st. u arhitekturi prevladava historicizam. Na novoj promenadnoj obali s JZ strane grada sagrađeno je 18 velikih zgrada, uglavnom četverokatnica s neorenesansnim ukrasima (1875–1906). Ističu se zgrade Liceja Sv. Dimitrija (sada Filozofski fakultet), sagrađene 1901–06. po projektu K. Susana iz Beča. Bečki arhitekt R. Melichar, učenik Otta Wagnera, projektirao je zgradu Austrougarske banke 1909, a arhitekt Spinler iz Graza zgradu suda u ranorenesansnim oblicima 1902. te bečki arhitekt Friedler palaču Luxardo (završena 1915). K. Waidmann iz Zagreba projektirao je bolničke zgrade podignute 1887. U projektiranju i gradnji mnogobrojnih javnih, stambenih zgrada kao i vila na periferiji sudjeluje više domaćih i doseljenih arhitekata: T. Alačević, Č. M. Iveković, L. Wolff, D. Marcocchia (kavana »Central«, 1890), G. Mazzoni, A. Matzenik, G. Polli, E. Nikolić (Industrijska škola, 1909), A. Jelenković i dr. Po projektu engl. arhitekta T. G. Jacksona nadograđen je zvonik katedrale (1891–93), a po projektu Č. M. Ivekovića sagrađena je crkva u Arbanasima 1906–07. Važan je urbanistički zahvat bila gradnja prometnice oko luke u uvali Jazinama i proboj zidina s ist. strane 1907; na taj se način pov. jezgra povezala s novim gradskim predjelima preko luke, Voštarnicom i Brodaricom, gdje su podignuti

industrijski pogoni te sagrađene vile i stambene kuće. Na površini utvrde (Forte) ureden je gradski park 1888–90. — U zadarskome slikarstvu XIX. st. ističe se F. Salghetti-Drioli koji djeluje 1835–77. U to doba rade u Zadru i V. Poiret (oko 1840) i G. Miani (1832–60). U drugoj pol. stoljeća radi A. Zuccaro (portreti, oltarne slike u Salima i Žmanu). I. Skvarčina izradio je 1857. oltarnu sliku za crkvu u Arbanasima. Potkraj stoljeća i poč. XX. st. I. Žmirić (Smirich), konzervator i slikar, izradio je više oltarnih i alegorijskih slika. U katedrali se nalazi klasicistički oltar što ga je 1805. izradio mlet. kipar P. Onega. Na gradskome je groblju nekoliko neostilskih spomenika. Vrijedna je kapela obitelji Borelli, djelo I. Rendića (1886–88). Poč. XX. st. u Zadru djeluje kipar B. Bersa. U razdoblju 1918–41 (pod tal. vlašću) obala u luci spojena je s obalom na JZ strani poluotoka, na mjestu nasipa-lukobrana sagrađen je 1926. široki gat, a 1929. most preko luke. Nova općinska palača iz 1934. primjer je lažno monumentalne i neusklađene arhitekture (arhitekt V. Fasolo), a sličnih je značajki, premda nešto modernijega izraza, i zgrada osnovne škole. Prije II. svj. r. sagrađene su jedna vila i zgrada današnje poliklinike u oblicima moderne. Nakon rata u obnovi porušene gradske jezgre sudjeluju mnogi projektanti. Regulacijski plan iz 1948 (M. Kovačević, Z. Stričić, B. Rašica) zbog nepoštivanja ambijentalnih vrijednosti pov. jezgre nije prihvaćen, te je 1953. raspisan natječaj za novi plan. Od tri nagrađena plana B. Milić je izradio sintezu, po kojoj se pristupilo obnovi. Pojedine stambene i javne zgrade u pov. jezgri projektirali su A. Albini, H. Bilinić, J. Denzler, N. Šegvić, S. Gvozdanović, L. Horvat, I. Bartolić, M. Grakalić, I. Vitić, M. Fučić, B. Rašica iz Zagreba, te S. Šimatić, S. Čulić, B. Petričić, B. Paleka, I. Novak iz Zadra, zgradu Fonda socijalnoga i zdravstvenoga osiguranja I. Vitić, upravnu zgradu »Turisthotela« B. Milić, tržnicu M. Budisavljević, lutkarsko kazalište S. Bačić-Marušić, muzejski sklop u samostanu Sv. Marije projektirao je M. Kauzlarić, a projekte za obnovu i pregradnju oštećenih zgrada izradili su J. Budak (dispanzer za dječje bolesti, Licej Sv. Dimitrija, riblji restoran), S. Šimatić (zgrada suda, omladinski dom u Citadeli), I. Novak (ostaci samostana Sv. Krševana za Narodni muzej). Izvan jezgre projektirao je zgradu pošte S. Čulić, školske zgrade M. Budisavljević, veslački klub A. Marinović-Uzelac, dom umirovljenika P. Marušić i S. Bačić-Marušić, stambeni blok »Vrulje« S. Bačić-Marušić. Na Puntamici objekte na plaži Borik projektirao je Z. Požgaj, regulacijski plan za hotelski kompleks »Borik« B. Milić, a hotelske zgrade S. Šimatić, B. Paleka, I. Novak, B. Milić i Z. Bregovac. Hotel »Kolovare« projektirao je A. Turina, željeznički kolodvor S. Šimatić, nove bolničke zgrade I. Plavić. Postmoderni oblici odlikuju djela A. Uglešića (marina i upravna zgrada »Tankerkomerca«), N. Bašića (tvornica SAS, košarkaški klub, obnova Gradske lože), N. Letinić (autobusni kolodvor) i V. Ravnikara (proširenje

UNUTRAŠNOST CRKVE SV. MARIJE

zgrade pošte). Na gradskoj periferiji sagrađene su četiri crkve (J. Marasović, B. Paleka i A. Uglešić).

U Domovinskome ratu 1991–93. teško su oštećene mnoge građevine unutar pov. jezgre: crkve Sv. Krševana, Sv. Petra Staroga, Sv. Šimuna, katedrala Sv. Stošije, Narodni muzej, Znanstvena knjižnica, Povijesni arhiv, Zmajevićev seminar, a višemjesečnim bombardiranjima štete su pretrpjela sva gradska područja te industrijska i hotelska zona.

Muzeji. Krajem 1832. osn. je kompleksni Narodni muzej iz kojega se razvio i 1880. osamostalio Arheološki muzej, a 1905. Prirodoslovni muzej. Nakon 1945. osnivaju se Etnografski muzej (1950), Galerija umjetnina (1948) i Muzej grada Zadra, koji su se 1962. s Prirodoslovnim muzejom i novoosnovanim odjelom Narodne revolucije spojili u novi *Narodni muzej*. *Arheološki muzej* posjeduje bogate zbirke iz neolitika (keramika, oruđe), bakrenoga doba (oruđe), brončanoga i željeznoga doba tzv.

liburnske kulture (keramika, oružje, nakit od bronce i srebra), iz ant. razdoblja (skulptura, mozaici, arhit. epigrafika, ukrasi, keramika, staklo, sitna brončana plastika, obrada kosti), ranokršč. razdoblja (mozaici, relikvijari, reljefi, nakit), materijal iz starohrv. nekropola i predromaničku skulpturu. — *Kulturnohistorijski odjel Narodnoga muzeja* posjeduje zbirke kamene plastike od romanike do baroka, zbirku majoličnih posuda XIV—XVII. st., namještaj i portrete XVII—XIX. st. U stalnom je postavu izložba urbanističkoga razvoja grada (makete, nacrti, fotografije). — *Galerija umjetnina Narodnoga muzeja* posjeduje zbirku ikona, manju zbirku slikarstva XVII—XVIII. st., zbirku slika F. Salghetti-Driolija, slike hrv. slikara XIX. i XX. st., te veću zbirku suvremenoga hrv. i stranoga slikarstva. Zbirka suvremenoga kiparstva je znatno skromnija. Galerija priređuje trijenalne izložbe slikarstva »Plavi salon« i umjetničke fotografije »Čovjek i more«. — *Etnografski odjel Narodnoga muzeja* posjeduje dragocjene primjerke nošnja, nakita i drugih rukotvorina iz zadarskoga područja: Ravnih kotara, Bukovice, obalnoga pojasa i otoka. — *Stalna izložba crkvene umjetnosti*, osn. 1976. i smještena u adaptiranim prostorijama samostana benediktinki Sv. Marije, izlaže umjetnine u vlasništvu katedrale, samostana benediktinki, nekih seoskih crkava, crkve Sv. Šimuna i Narodnoga muzeja. Obuhvaća primjerke skulpture od kamenih romaničkih reljefa iz katedrale i crkve Sv. Tome, drvenih gotičkih kipova iz katedrale do baroknih mramornih kipova iz crkve Sv. Donata, zbirku romaničkih i gotičkih slika na drvu, poliptih V. Carpaccia iz katedrale, sliku »Uznesenje Marijino« L. Luzzia i nekoliko vrijednih baroknih oltarnih slika. Osobito je vrijedna bogata zbirka zlatarskih radova od ranoromaničkih relikvijara do baroknih okvira i okova za ikone. Ističu se gotički relikvijari i crkv. posude izrađeni u raznim zlatarskim tehnikama. U zbirci vezova najvrjedniji je antependij iz XIV. st., a vrlo je bogata i zbirka čipaka iz XVI. i XVII. st. — Crkvene riznice također čuvaju vrijedne umjetnine. U franjevačkom samostanu nalazi se zbirka srednjovj. slika, minijatura, skulptura u drvu i crkv. ruha. U samostanu trećoredaca postoji mala zbirka umjetnina (Alešijev reljef, slike iz XVI. st.). U riznici pravosl. crkve Sv. Ilije čuva se zbirka ikona, crkv. posuda i knjiga. Vrijedna je ikona Sv. Spiridiona Konstantina Zane.

LIT.: C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, I, Zadar 1877. — G. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zadar 1897. — V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, Venezia 1913. — G. Bersa, *Guida storico artistica di Zara*, Trieste 1926, 1932. — C. Cecchelli, *Zara, catalogo delle cose d'arte e antichità*, Roma 1932. — A. Benvenuti, *Zara nella cinta delle sue fortificazioni*, Milano 1940. — Isti, *Storia di Zara*, I i II, Milano 1944, i 1952. — Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb 1954. — I. Petricioli, *Urbanistički razvoj zadarske luke*, Pomorski zbornik, II, Zadar 1962. — Zadar (zbornik), Zagreb 1964. — S. Petricioli, *Majolika iz Zadra* (katalog), Zagreb 1971. — I. Petricioli, *Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike*, Zagreb 1972. — M. Krleža, M. Grgić i M. Grčević, *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb 1972. — I. Petricioli, *Spomenici u Zadru*, Zadar 1973. i 1981. — Isti, *Lik Zadra kroz stoljeća* (katalog), Zadar 1975. — N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976. — M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976. — M. Stagličić, *Urbanistički razvoj Zadra u prvoj polovici XIX. st.*, Zadarska revija, 1979. — M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981. — Š. Batović, 150 godina Arheološkog muzeja u Zadru, Zadar 1982. — A. Travirka, *Likovno stvaralaštvo u Zadru 1945—1982*, Zadar 1982. — I. Petricioli, *Tragom srednjovjekovnih umjetnika*, Zagreb 1983. — Isti, *Škrinja Sv. Šimuna u Zadru*, Zagreb 1983. — P. Vežić, *Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru*, Zagreb 1985. — T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, S. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar 1987. — M. Stagličić, *Graditeljstvo u Zadru 1868—1918*, Zagreb 1988. — I. Petricioli, M. Domijan i P. Vežić, *Sjaj zadarskih riznica* (katalog), Zagreb 1990. — Cultural Heritage of Croatia in the war 1991/92, Zagreb 1992. — Zadar Anno Domini 1991, Zadar 1992. — M. Stagličić, *Klasicizam u Zadru*, Zadar 1995. I. Pet.

ZADARSKI ANTIFONARI, pet antifonara u samostanu Sv. Frane u Zadru. *Antiphonarium »H«* potječe vjerojatno iz XIV. st., s minijaturama koje odaju jaku retardaciju prve pol. XIII. st. padovanskoga kruga. Slova sastavljena od terato-fitomornih stiliziranih elemenata s prikazom blagdana na neutralnoj pozadini. *Antiphonarium »C«* nastao je u XIV. st. u venecijanskome krugu. Slova su urešena geometrijskim i biljnim motivima, zagasitih boja. *Antiphonarium »F«* nastao je u XVI. st. u bolonjskom krugu; ukrašen geometrijskim i biljnim motivima. *Antiphonarium »G«* potječe također iz bolonjskoga kruga XIV. st.; inicijali su ukrašeni teratološko-geometrijsko-biljnim ornamentom unutar kojih su prikazi blagdana na imaginarnoj pozadini. *Antiphonarium »E«* nastaje unutar venec. kruga XIV. st.; inicijali su ukrašeni geometrijskim i biljnim, pretežno crveno-plavim ornamentom.

LIT.: H. Folnesics, *Die Illuminierten Handschriften in Dalmatien*, Leipzig 1917. — A. Matijević, *Porijeklo renesansnih psaltira Franjevačkog samostana u Zadru*, Radovi HIJZ, 1954, I. — Minijatura u Jugoslaviji (katalog), Zagreb 1964. — L. Mirković, *Minijature u antifonarima i gradualima manastira Sv. Franje Asiškog u Zadru*, Beograd 1977. — A. Badurina, *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb 1995. R.

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZADRU

ZADARSKI PSALTIR (Psalterium Chori »M«), iluminirani rukopis iz XV. st. u samostanu Sv. Frane u Zadru. Ukrašen renesansnim viticama od akantova lišća sa životinjama i puttima, sve u živim bojama i zlatu. Osobito su živo slikane minijature na zlatnoj podlozi u velikim inicijalima (u inicijalu B: kralj David sjedi pred brdima i drvećem i svira, u inicijalu E: tri anđela pjevaju i sviraju).

ilustracija na str. 484

LIT.: Minijatura u Jugoslaviji (katalog), Zagreb 1964. — A. Badurina, *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb 1995. L. D.

ZADARSKI ANTIFONAR »E«, inicijal

